

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Baraba Tatarlarının Altain Sain Süme Destanı Üzerine Bir İnceleme

A Review on The Altain Sain Süme Epic of The Baraba Tatars

Raşit ÇÖLOĞLU

Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Kayseri/Türkiye

rasitcologlu@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8560-6463

Öz: Baraba Tatarlarına ait bir destan olan Altain Sain Süme, Türk Dünyası destan geleneğinin pek çok motifini içermektedir. Makalenin giriş kısmında Altain Sain Süme Destanı hakkında genel bilgiler verilmiş, başka dillere yapılan çevirilerine ve hakkında yazılan incelemelere kısaca değinilmiştir. Birinci bölümünde destandaki motifler ele alınmıştır. Bu motiflerden bir kısmı şunlardır: Çocuksuzluk; erginleşme; kahramanın anne ve babası tarafından öldürülmek istenmesi; kahramanın ad alması; kahramanın kendine yoldaş olacak bir at bulması; kahraman ve at arasındaki dostluk; uçabilen mitolojik bir at olan tulpar; kahramanın şekilde değiştirmesi; kahramanı öldürmek isteyen canavarlar (Yilbegen/Celbegen); kahramanın öldükten sonra dirilmesi; savaşçı bahadır kız. Bu bölümde Altain Sain Süme adı üzerine bir çözümleme denemesi de vardır. İkinci bölümde destanın Lord Raglan'ın "Geleneksel Kahraman Kalıbı"na göre incelemesi yapılmıştır. Lord Raglan'ın yirmi iki maddeden oluşan "Geleneksel Kahraman Kalıbı"ndan yalnızca beş tanesine büyük oranda uyduğu görülmüştür. Bu durum Altain Sain Süme Destanı'nın Lord Raglan'ın söz konusu kalıpları oluştururken dikkate aldığı Batı dünyasına ait anlatıların içeriği ile önemli derecede ayrıştığını göstermektedir. Üçüncü bölümde destan Axel Olrik'in "Halk Anlatılarının Epik Kuralları" bağlamında yapılan incelemesi yapılmıştır. Bu incelemede destanın yapı ve içerik olarak söz konusu yasalara büyük oranda uygun olduğu tespit edilmiştir. Makalede Karşılaştırmalı Metin Yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sibiryta Tatarları, destan, motif, Lord Raglan, Axel Olrik.

Abstract: Altain Sain Süme, a epic poem belonging to the Baraba Tatars, contains many motifs of the epic tradition of the Turkic World. In the introductory part of the article, general information about the Altain Sain Süme Epic is given and its translations in to other languages and the studies written about it are briefly mentioned. The first part deals with the motifs in the epic. Some of these motifs are as follows: Childlessness; coming of age; the hero's parents' wanting to kill him; the hero taking a name; the hero finding a horse to accompany him; the friendship between the hero and his horse; tulpar, a mythological horse that can fly; the hero's change of shape; monsters who want to kill the hero (Yilbegen/Celbegen); the hero's resurrection after death; warrior hero girl. This section also includes an analysis attempt on the name Altain Sain Süme. In the second section, the epic was examined according to Lord Raglan's "Traditional Hero Pattern". It was seen that Lord Raglan largely complied with only five of the twenty-two articles in the "Traditional Hero Pattern". This situation shows that the Altain Sain Süme Epic differs significantly from the content of the narratives of the Western world that Lord Raglan took into consideration when creating the said patterns. In the third section, the epic was examined in the context of Axel Olrik's "Epic Laws of Folk Narrative". In this examination, it was determined that the epic was largely compliant with the said laws in terms of structure and content. The Comparative Text Method was used in the article.

Geliş Tarihi:23.08.2024

Kabul Tarihi:30.06.2025

Yayın Tarihi:31.08.2025

Atıf: Çöloğlu, R. (2025). Baraba Tatarlarının Altain Sain Süme destanı üzerine bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 789-805. Doi: 10.33437/ksusb d.1537857

GİRİŞ

Sibirya'nın Ob ve İrtiş ırmakları arasında, kısmen ormanlıklarla kaplı bozkır bir sahada yaşayan Baraba Tatarları bu adı yaşadıkları bölgenin XVIII. yüzyılda Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra alırlar. Baraba bölgesinin şehirleri Tobul, İştım, İrtiş ve Ob ırmakları ile bunlara katılan diğer ırmaklar üzerinde kurulmuştur (Kafalı, 1992: 60). Barabaların yaşadıkları bölge, günümüzde Rusya'da Novosibirsk ilinin sınırları içerisindedir (Güllüdağ, 2013: 89). Baraba Tatarlarının dili kendi içinde üçe ayrılan Sibirya Tatar ağızların biridir. Diğerleri Tobol-İrtiş Bölgesi ağızları (Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriz ve Tara) ve Tom ağızlarıdır (Yevište-Çat, Kalmak)(Alkaya, 2009: 274). Sibirya Tatar Türkçesi, Tatar Türkçesinin bir ağız olmakla birlikte Güney Sibirya Türk lehçeleriyle (Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız, Karakalpak gibi Kıpçak lehçeleri ve Tuva, Hakas, Altay gibi) coğrafi bir yakınlık içindedir. Bu yakınlık özellikle Baraba ve Tom ağızlarında daha çok görülür. Alkaya, yaptığı incelemede Baraba ve özellikle Tom bölgesi ağzının edebî dile yakın olmakla birlikte Kazak, Kırgız, Tuva, Hakas, Altay gibi Türk lehçelerinden etkilendiğini belirtir (2009: 275).

Baraba Tatarlarına ait Altain Sain Süme Destanı ilk kez Wilhelm Radloff tarafından 1872 yılında St. Petersburg'da neşredilen "Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens. Die Mundarten der Barabiner, Taraer, Tobolerand Tümenischer Tataren" adlı kitapta yayınlanır. Daha sonra "Geroicheskiy Epos Altaytsev" (Altaylıların Kahramanlık Destanı) başlıklı makalesinde Leonid Pavloviç Potapov, Batı Moğollarının ve Altay Türklerinin hacimli destanı Cangar'ı incelerken Altain Sain Süme Destanı'na da kısaca değinir (1949: 117-132). Destana göre Cangar'ın soy ağacının verildiği bu makalede Cangar'ın Kan-Kökülen'den olan ilk torunun adı Altay-Syume'dir. Altay-Syume'nin de Ay-Solong ve Kyun- Solong isimlerini taşıyan iki oğlu vardır. Potapov, Altaylı kayçı N. Ulagaşev'den Altay-Syume destanının Baraba Tatarlarında Altain Sain Süme adıyla kaydedildiğini öğrenir ancak Ulagaşev bu destanı yalnızca söylentilerden duyduğu kadar bilmektedir (Potapov, 1949: 126).

Altain Sain Süme Destanı üzerine son dönemde yapılan çalışmaların başında Fatih İbrahimoviç Urmançeev'in kaleme aldığı kapsamlı bir değerlendirme olan "Geroiko-Arhaïskoe Skazanie Altain Sain Sume" başlıklı makaledir (1984:25-32). Bu makale daha sonra Muvaffak Duranlı tarafından Türkiye Türkçesine aktarılır (Urmançeev, 1999: 303-312). 2007 yılında Türk Dil Kurumu'nun bastığı Tatar Destanları'nın 1. cildinde destan, "Altayın Sayın Süme" adıyla ilk kez tam metin olarak Türkiye Türkçesiyle yayınlanmış olur (Urmançı, 2007). Farit Yusupoviç Yusupov ve araştırma ekibinin Radloff derlemelerine ek olarak saha araştırmaları ile de zenginleştirdiği "Barabinskiye Tatary. Stranitsy Dukhovnoy Kul'tury" kitabında ise Altain Sain Süme Destanı'nın Sibirya Tatarcası aslının yanında Rusça çevirisi de verilir (Yusupov vd., 2013).

Destana göre çocuk özlemi çeken yaşlı bir karı-koca çocuk sahibi olmak için ellerindeki tek sığırı keserler ve komşularını davet ederler. Artan parçaları da aksakallı bir ihtiyara ikram edip hayır duasını alırlar. Yaşlı karı-koca bu dua sayesinde bir oğul sahibi olur. Çocuk hızlı bir şekilde büyür ve kendine at seçmek için babasının at sürüsüne gider. Gözüne kestirdiği iyi atları yakalayamayan çocuk kemendine takılan sıska, kızıl bir taya razı olur. Çocuk avlanır, et ve kürkleri evine getirir. Bir gün ihtiyar adam ve karısı oğullarını öldürmek isterler. Çocuğun atı bunu önceden haber verir ve çocuk kurtulur. Evinden gitmeye kara veren çocuğa babası Altain Sain Süme adını verir. Uzun yollar aştıktan sonra at, sahibine ileride bir şehir olduğundan, Han'ın kızıdan ve onunla evlenmek için yapması gerekenlerden bahseder. Atının dediklerini yapan yiğit, Han'ın gözüne girer ve kızla evlenmenin koşulu olan yedi boz atı almak için yola çıkar. Yolda Ene Solım ile karşılaşır. Ene Solım, Altain Sain Süme'nin kız kardeşiyle evlenme koşuluyla yiğide yardım edebileceğini söyler. Kız kardeşinin varlığından haberi olmayan yiğit bunu kabul eder. Ene Solım'ın yardımıyla yedi yüz Yilbegen ve anasını yener. Yedi boz atı yakalayıp Han'ın şehrine doğru yola çıkan yiğitler düşmanların saldırısıyla yaralanıp ölürlər. Kahramanın atı sahibinin öldüğünü Han kızına haber verir. Han kızı eniştesinden onları diriltmesini ister. Eniştesi ölümlerin başında bir kitap okur ve kendisi de ölüverir. Onun öldüğü anda iki yiğit dirilir. Yiğit, yedi boz atı Han'a verir. Han yedi boz atı serbest bırakır ve Altain Sain Süme ile kızını evlendirir. Yiğit evine dönmek ister. Han onları hediyelerle uğurlar. Evlerine geldiklerinde kara atlı biri Ene Solım'a saldırır ve onu yakalayıp Altain Sain Süme'nin yanına getirir. Bunun kız kardeşi olduğunu öğrenen yiğit, Ene Solım'ı serbest

bıraktırır ve babasıyla konuşup kız kardeşiyle Ene Solım'ı evlendirir. Düğün yapılır ve halk, Altain Sain Süme'yi Han seçer, Ene Solım'ı da veziri yapar (Radloff, 1872: 70-77).

Altain Sain Süme gibi folklor eserleri, Altaylılar, Yakutlar ve Hakaslılar gibi benzer halk şiiri mirasına sahip halkların akrabalığının bir kanıtı niteliğindedir (Sayfulina, 2015: 121). Urmançeev, Altain Sain Süme Destanı incelemesinde Kazakların Er Sain gibi destanları dışında Altay destanlarına pek çok defa başvurur. Ardından Altain Sain Süme Destanı'nın genetik köklerini Altay kahramanlık destanlarına bağlar ve kahramanın adını da buna kanıt olarak sunar. Nitekim Altay Teleütleri ile Baraba Tatarlarının gerek dil ve gerekse folklor olarak belirgin derecede yakınlığı Baraba Tatarlarının Altaylardan geldiğine dair tarih kaynaklarını desteklemektedir. Bu durum hakkında Radloff'un, Baraba, Tobol ve Tümen Tatarlarını kastederek söylediği şu sözler de dikkate değerdir: "Köken olarak bütün bu Türk kabileleri Altay Teleütlerinin yakın akrabalarıdır, ancak onların dili Orta Asya ve Doğu Rusya'dan gelen diğer Türklerin etkisiyle değişmiştir" (Urmançeev, 1999: 310).

Makalede Altain Sain Süme Destanı'nda yer alan motiflerin Metin Analizi Yöntemi kullanılarak incelemesi yapılacak ve ardından Lord Raglan'ın "Geleneksel Kahraman Kalıbı" ve Axel Olrik'in "Halk Anlatılarının Epik Kuralları" bağlamında destanın yapı ve içeriği ele alınacaktır.

ALTAIN SAIN SÜME DESTANI'NDA BAZI MOTİFLER

Destan çocuksuzluk motifi ile başlar. Türk destanlarında çocuksuzluk ve adak adandıktan sonra kadının gebe kalması sık rastlanan bir motiftir. İhtiyarlayana kadar çocuk sahibi olamayan ve ancak Tanrı'ya yalvardıktan sonra ileride kahraman olacak tek oğulları dünyaya gelen anne ve baba motifi Kazak destanlarında da vardır (Yarkın, 1978: 626; Yıldız, 2009: 79). Manas Destanı'nın Radloff varyantında da Cakıp Han çocuğunun olmayışının sorumluluğunu eşine yüklemekte ve onu gereken ritüelleri yapmadığı için suçlamaktadır. Daha sonra Cakıp Han, Çıyırđı'nın beline sadak bağlatmış ve bir oğlan doğurmasını sağlamıştır (Yıldız, 1995: 537-538). Manas Destanı'nın Orozbekov varyantında karısının ihmalkârlıklarını sayıp onun yüzünden çocuğunun olmadığını söyler. O gece Cakıp Han bir rüya görür. Bu düşü yormak için büyük bir ziyafet verir. Bayyegit isimli bir ihtiyar bu düşleri Çıyırđı'nın bir erkek doğuracağı şeklinde yorar ve bir süre sonra Çıyırđı, Manas'a hamile kalır (İnan, 1992: 6).

Dede Korkut Kitabı'ndaki "Dirse Han-oğlu Boğaç Han Boyunu Beyan Eder" ve "Kam Büre Bey-oğlu BamsıBeyrek Boyunu Beyan Eder" hikâyelerinde de çocuksuzluk motifi kendine yer bulur (Gökyay, 1973: 31-32).

Altain Sain Süme Destanı'nda biri seksen biri doksan yaşında olan adam ve karısı çocuk özlemi çekmektedir. Ellerindeki tek sığırı adak olarak keserek dualarını almak için konu komşuya dağıtırlar. Dağıtılan etlerden yalnızca sığırın kellesi ve ayakları gibi nispeten değersiz parçaları kalır. Adam bunları karısına pişirtir ve kırlarda gördüğü aksakallı bir ihtiyara ikram eder. Ardından yaşlı adam "Benim oğlum yok, Hüda'dan dua edip iste" der. Bunun üzerine aksakallı "Allahu ekber" diye dua eder. Yaşlı adam yakında Tanrı'nın onlara bir çocuk bahşedeceğini anlar (Radloff, 1872: 71).

Destanda yer alan "Ay dese ağzı var gün dese gözü var" ¹ kalıbı gibi hikâyenin kahramanı olacak çocuğun doğduktan sonraki güzelliğini anlatmak için pek çok arkaik inanç sisteminde kutsal kabul edilen Ay ve Güneş'le ilişkilendirilen "ağız" ve "göz" tasvirleri farklı varyantlarla Türk Dünyası destanlarında sık sık geçmektedir. Örneğin "Kazaktın Tübü" efsanesinde ileride kutlu hükümdar Şıngıs'ı dünyaya getirecek kadının doğumu anlatılırken güzelliği benzer ifadelerle anlatılır: "Bir gün hanın karısı gebe kaldı ve bir kız çocuk dünyaya getirdi: Ay dese ağzı yok Gün dese gözü yok" (Radloff: 1870: 63). Türk destan geleneğinin ilk örneklerinden sayılan Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur Harfli varyantında da doğan çocuğun güzelliğinin resmedildiği dizelerde yüz ve ağız, gök ve ateşle ilişkilendirilmektedir: "Ay Ka-ğanın gözü parladı, doğum ağırları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök: ağzı ateş (gibi) kızıl; gözleri ela; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi" (Bang-Kaup and Arat, 1936: 11).

Altain Sain Süme'nin yolculuğu Campbell'in "ayrılma-erginleşme-dönüş" olarak formüleştirdiği sisteme uygun olarak ilerlemektedir (Campbell, 2010). Sembolik serüvenin en önemli halkası

¹ Urmançeev bu ifadeyi "Onun ay gibi ağzı. Güneş gibi gözleri var" şeklinde açıklamaktadır (Urmançeev, 1999: 311)

erginlenmedir. Kahramanın kendiliğe ulaşma yolculuğunda birçok engel ile sınındığı bu aşama hayatın sembolik bir sentezidir. Bu aşamada karşılaşılan engellerin kesinlikle aşılması gerekir. Aksi takdirde kahraman başarıya ulaşamayacak ve bireyleşim hüsrana neticelenecektir (Şimşek and Özdemir, 2021: 62). Altain Sain Süme doğumunun ardından hızlı bir şekilde büyür ve kendisi için at yakalamaya gider. Erginlenmesinin ilk adımı burada verdiği zorlu mücadele ile gerçekleşir. Zorlu bir tay yakaladıktan sonra sırtına eyer yastığı koyar, gümüşlü eyerini eyerler ve tayın üstüne biner. Tay göğe uçar, yere iner. Böylece çocuk “bahadır erkeğin bahadırlığını kazanır”. Daha sonra ki adımda ise Altain Sain Süme Han’ın kızını almak için yakalaması gereken yedi boz ata kemendini attığında da üç defa göğe yükselir, üç defa yere alıp iner. “Pehlivan erkeğin pehlivanlığına kavuşur”, “güçlü erkeğin gücüne kavuşur” ve atları yakalayıp geri döner. Destan boyunca karşılaşılan “yedi yüz Yılbegen” ve mücadele edilen diğer düşmanlar kahramanın erginlenmesi sürecinde aştığı engellerden diğerleridir.

Altain Sain Süme Destanı’nda geçen ilginç olaylardan biri de kahramanın anne ve babası tarafından öldürülmek istenmesi, bu isteğin anne ve babası tarafından gerekçelendirilmemesi ve bu entrikayı savuşturan Altain Sain Süme’nin ailesine karşı bir kırgınlık göstermemesidir (Radloff, 1872: 72). Dünya destanlarında kahramanın bazen annesi daha çok da babası tarafından öldürülmek istenmesi ve bunun sonucunda evinden ve anne-babasından uzaklaşıp yolculuğa çıkması Yıldız Altın’a göre kahramanın erginlenme hazırlığı anlamına gelen bir motiftir (2019: 294-295). Bu nadir motife Sibirya’da derlenen Rus Halk masalı Bahadır İvan Yabloçkin’de de rastlandığını belirten Urmançeev “Benzer epizodlar genetik açıdan halkların etnografik geçmişiyle bağlantılı olabilir. Özellikle tahtın mirasçısı olan çocukların öldürülmesi sıkça rastlanan bir olaydır ve halk yaratıcılığında da uygun yansımaları bulmuştur. Bazı halklarda bu adet yakın geçmişe kadar korunmuştur” der (1999: 306). Türk destan geleneğinin en eski örneklerinden Farsça Oğuz Kağan Destanı’nda (Togan, 1982: 20) Kara Han’ın oğlu Oğuz Kağan’ı ve Manas Destanı’nda da Kalmuk hanı Kara Han’ın oğlu Almambet’i İslam’a geçtikleri için öldürmek istemeleri bu motifin baba-oğul arasındaki mücadeleyi de içeren örneklerindendir (Yıldız, 1995: 311). Kazakların “Kazaktıñ Tübü” efsanesinde ise karanlık demir bir evde büyüyen Han kızının gün ışığına çıktıktan sonra Allah’ın nazarıyla ve emriyle hamile kalması karşısında babası utancından dolayı kızının öldürülmesini emreder. Ancak bunun halk tarafından hoş karşılanmayacağı söylendiği zaman öldürmekten vazgeçip uzaklara gönderilmesini ister (Radloff, 1870: 63).

Türk destan geleneğinde kahramanın ancak olgunluğa ulaşınca bir isim aldığı pek çok örnek vardır. Bu anlatıların bazılarında kahraman “Dirse Han-Oğlu Boğaç Han Boyunu Beyan Eder” hikâyesinde olduğu gibi gösterdiği bir kahramanlığa göre isim alırken bazılarında da Manas Destanı’nda olduğu gibi çocuk kahramanın beklenen kurtarıcı olduğunu gösteren kutsal ismi belirli bir yaşa kadar saklanır ve o yaşa kadar geçici ve olumsuz bir isimle anılır (İnan, 1992: 7). Altain Sain Süme Destanı’nda kahramanın ailesinden ayrılacağı ana kadar bir ismi yoktur ve isim alıncaya kadar metinde ondan oğul (ӧл), çocuk (пала), yiğit (jirit) şeklinde bahsedilir. Çocuk ailesinden ayrılınca adam karısına “Oğlumuz gitti, adsız bir şekilde gitti. İnsanlar oğlumuzla tanıştığında adın kim diye sorsa oğlumuz ne cevap verir?” der. Bunun üzerine çocuğu çağırırlar. Babası “Altındaki bindiğin at sıksa kızıl (yüüren) bir at, adın Altain Sain Süme olsun oğlum” der (Radloff, 1872: 72).

“Altain Sain Süme” adı yalnızca Sibirya Tatarları için değil komşu Türk boyları için de sıra dışı bir isimdir. Her ne kadar kahramanın babası kızıl (al) bir ata (tay) sahip olduğu için oğluna bu ismi vermiş olsa da “Altain” isminin Altay bölgesiyle ilişkili olarak “Altayın” şeklinde anlamlandırmak yanlış olmaz. Nitekim destan motiflerinin Altay destanlarıyla olan büyük benzerliği Potapov (1949: 126), Urmançeev (1999: 306) ve Sayfulina’nın (2015, 121) da değindiği gibi destanın köklerinin Altaylara dayandığının güçlü delilidir. Bu isimde açıklanmayı bekleyen “sain” ve “süme” kelimelerinin de dâhil olduğu gizemli bir terkip vardır. Urmançeev, Moğolcada “iyi, güzel, hoş, yeterlikli” (Lessing, 2003: 1026; Boberg, 1955: 238), Türk lehçelerinde ise “seçilmiş, saygı, üstün” anlamına gelen “sain” kelimesinden yola çıkarak bu ismi genetik açıdan kahramanın ilahî kökenine, koruyucu atalar kültü ve İslam geleneğindeki erenlerle ilgili eski inanışların bir yansıması olan halk masallarıyla ilişkisine bir kanıt olarak sunmaktadır. Araştırmacı, Türk-Moğol mitolojik destanlarında “sain” isminin kahramanın ilahî kökenine atıf yapmasıyla ilgili olarak G. N. Potanin tarafından Moğolistan’ın kuzeyinde derlenen İrin Sayn hakkındaki masal ve şarkılarda onun güçlü bir şaman ve göğün oğlu olarak tasvir edilmesini ve bir Kazak kahramanlık destanında Tanrı tarafından kutsanan Er Sain’in (Sayn Batır) bakışıyla yaşlı kadınları gençleştirip kışı bahara döndürmesini örnek gösterir (1999: 304; Radloff, 1870: 166-221; Mutlu, 1999). Öte yandan Cengiz Han’ın Cuci Han’dan olan oğlu Batu Han’ın (1205–1255) diğer ismi de Sayın Han’dır

(Kafalı, 1970: 60). Avrasya'nın batısında gerçekleştirdiği başarılı fetihlerle tarihte unutulmaz bir yer edinen Batu Han'ın dönüşüm geçirerek Türk destanlarına Altain Sain Süme, Sayın Batır veya Er Sayın isimli bahadırlar olarak yansması da göz önünde bulundurulması gereken bir ihtimaldir.

"Süme" sözcüğünün destandaki bağlamı ise daha belirsizdir. Moğolcada "süm/süm-e" sözcüğü "tapınak, manastır, kilise, kutsal yer" anlamına gelmektedir ve çoğulu "sümes"tir. Örneğin "altansümes", "altından yapılmış Buda tasvirleri" demektir (Lessing, 2003: 1152). Moğol coğrafyasında bu kelime SharaSüme (Hovd İli/ Moğolistan), Epi-Khalkha Süme veya Efi-ghalkha Süme (Çahar İli/Çin) gibi bazı manastır isimlerinde karşımıza çıkar (Berger and Bartholomew, 1995: 82). Kazak Türkçesinde de rastlanan "süme" (сүме) sözcüğü "süt ürünü" (сүтөнүмі) anlamına gelir (Nurmakhambetov, 1994: 259). Türk Dünyasında yaygın bir Nevruz tatlısı olan "sümelek" in yapımı sırasında ortaya çıkan şıranın süte benzer bir renk ve kıvama gelmesi "süme" sözcüğünün diğer Türk lehçelerinde doğrudan kullanılmasa da bir dönemler var olduğunu gösterir. Nevruzla bağlantılı olarak muhtemelen geçmişte dinî bir ritüelin parçası olan sümeleğin kutsalla da ilişkili olması muhtemeldir. Tuva Türkçesinde ise "süme"nin "öğüt, nasihat" anlamına gelmesi onun Moğolcadaki gibi dinî kategoride bir sözcük olduğunu gösterir (Arıkoğlu and Kuular, 2003: 96). Kelimenin hem Moğolca karşılığındaki doğrudan dinle ilişkisinin hem de Kazak Türkçesi karşılığındaki ritüelistik bir nesne olma özelliği de taşıyan süt ürünleri bağlantısının kona göçer folklorundaki kutsal yeri dikkat çekicidir. İsmi çözümlemesine Moğolca perspektifinden bakıldığında "Altain Sain Süme"nin "Altayın Güzel Tapınağı/Kutsal Yeri", Türk lehçelerinden bakıldığında ise "Altayın Güzel Sümesi" (süt veya beyazlıkla ilişkili), "Altayın Güzel Nasihatı" (kahramanlık destanının nasihat yönüne atıfla) olarak açıklanması mümkün görünmektedir.

Türk boylarının folklorunda çok özel bir rol oynayan at, Altain Sain Süme Destanı'nda da ayrıcalıklı bir konumdadır. At ile sahibinin kaderi birbirine başlanmıştır ve ne yaparlarsa yapsınlar bunu değiştiremezler. Çocuk üç defa kement atar ve hep aynı sıska kızıl tayı yakalar. Ancak o geniş yıldı sürüsündeki başka atlardan birini istemektedir. Çocuk ikisinin de alın yazılarının bir olduğunu sitem ederek kabul eder: "Hay Allah! Erkek gibi çekmek isterdim ama henüz ağzındaki süt kurumamış, arkasından pislik dökülen uyuz (tas) tayın boynu çıkar diye bıraktım". Tay da aynı şekilde hayıflanır: "At gibi tepinmek isterdim ama henüz ağzındaki süt kurumamış, arkasından pislik dökülen çocuğun eklemleri çıkar diye durdum" (Radloff, 1872: 71). Kazakların Er Kökşö Destanı'nda da kendisine bir at yakalamak için atların su içtiği yere saklanan Er Kosay, ay alınlı ala at, gün alınlı kula at ve sarkık kulaklı sarı at arasından sarkık kulaklı sarı atı yakalamayı tercih ederek gösterişsiz ancak akıllı olan ata sahip olur (Çöloğlu, 2023: 162). Alpamış Destanı'nda da nişanlısını kurtarmak için Kalmuk ülkesine gitmeye karar veren Alpamış gitmeden önce ihtiyar yilkıcı Kultay'dan bir at almak ister. Kultay'ın engel olmaya çalışmasına¹ ve hakaretlerine rağmen bir at almayı başarır. Ancak Bayçıbar isimli bu benekli at cılızdır. Alpamış bunu kader olarak kabul eder. Nitekim Bayçıbar gelecekte gerçek bir tulpar olacaktır (Şimşek Canpolat ve Öz: 2000). At ve sahibinin kader ortaklığı Göktürkler'den kalan kurganlarda atların bazen tek başına ama genellikle sahipleri ile birlikte ve benzer şekilde gömülmüş olmalarından da anlaşılmaktadır (Çoruhlu, 2012: 1063).

Altain Sain Süme'ye babası ad vereceği sırada adam "Altındaki bindiğin at sıska kızıl (yüüren) bir at, adın Altain Sain Süme olsun oğlum" der. Böylece kahramanın adı atının özelliklerine göre belirlenir. Orhun abidelerinde atların sahibinin ismine göre adlandırıldığı bilinmektedir (Karçıga, 2016: 385). Ancak incelenen destan örneğinden anlaşıldığı üzere Türk kültüründe atının özelliklerine göre de sahibinin isim aldığı durumlar vardır.

Türk kültüründe at hem bir dost hem de kutsallıkla ilişkisi olan bir varlıktır. Bu sebeple neredeyse tüm Türk boylarının destanlarında ata, kişiliği ve derinliği olan bir kahraman olarak rastlanır. Sibirya Türklerinin at, sahibini sınavabilmekte, ona zor zamanlarda yardım etmektedir (Kaba, 2011: 123). Altain Sain Süme'nin atı da bilge bir attır. O, sahibini tehlikelerden önce tıpkı Alıp Manaş'ın ak-boz atı gibi uyarmakta (Ergun, 1997: 104-105), onun kiminle evleneceğine karar vermekte, evleneceği kızı nasıl elde edebileceğinin yolunu söylemekte ve şekil değiştirme gibi durumlar gerektiği zaman sahibini bilgilendirmektedir.

¹ Urmançeev, Altain Sain Süme, babasının atlarından birini yakalamak istediğinde yıldı çobanı tarafından hırsızlıkla suçlanması olayını Alpamış ile Kultay arasındaki çekişmeyle ilişkilendirir. Zira kahraman ve çobanın çatışması Türk destan geleneğinden farklıdır (Urmançeev, 1999: 304).

Destanda Altain Sain Süme'nin yakalamaya çalıştığı yedi boz at uçabilmektedir. Onlar kaçmak için gökyüzüne yükseldiğinde kahramanın sıkı kızıl atı sahibine “Çabuk üzerime bin! O gökte duran buluta onları ulaştırmayacağım, eğer onlara yetişmesem iki kanadım kırılırsın!” der. Uçabilen ak boz ata Altay Türklerinin Alıp Manaş Destanı'nda başkahramanın atı kutsal ak-boz at (Ercenelü ak-boro at) olarak rastlanır (Ergun, 1997: 122). Türk halk anlatılarında kahramanların güçlü, akıllı, konuşabilen ve gerektiğinde uçan atlara “tulpar” adını verilmektedir. Destanda geçen yedi ak boz at ise sıradan tulparlardan başka özelliklere sahiptir. Nitekim kendilerine tuzak kurulduğunu anladıkları an asıl yaşadıkları gökyüzüne kaçmışlardır. Bu sebeple yedi boz atın gök cisimlerini sembolize ettiği düşünülebilir. Nitekim bir Kazak efsanesine göre gökyüzündeki Demir Kazık, Akbozat, Gökbozat, Yedi Karakşı (Yedi Hırsız) adlı dört yıldızdan bahsedilmektedir. Bunlardan Akbozat ve Gökbozat Demir Kazığa bağlıdır. Yedi Karakşı ise Akbozat ve Gökbozat'ı çalmak için sürekli fırsat kollamaktadır. Gece boyu fırsat bekleyen Yedi Karakşı tam amacına ulaşacağı sırada sabah olur ve hedefine ulaşamaz. Bu iki atı çalma teşebbüsü gerçekleşecek olursa evrenin sonu gelir (Çınar, 2007: 4-7). Altain Sain Süme Destanı'ndaki yedi boz atın çalınmasıyla bu Kazak efsanesi oldukça benzerdir ve boz atlar muhtemelen gökteki yedi yıldız temsil etmektedir. Diğer yandan Altain Sain Süme yedi boz atı Han'a teslim etmesinin ardından halkına “Ak boz atları salın! Yerlerine dönsünler!” buyruğunu vermesi Kazak efsanesinde de belirtildiği gibi evrenin dengesinin bozulmaması için onların geri yerlerine gitmeleri gerektiğini bilmesinden olabilir.

Altain Sain Süme Destanı'nda Türk Dünyası geleneğindeki en dikkat çekici motiflerden biri olan şekil değiştirme de kendine yer bulur. Bahadır, Han'ın şehrine gelmek üzere olduğunu atından öğrenir. Atı, sahibinin Han kızını almasını istemektedir. Bunun için Altain Sain Süme'nin şehre girmeden önce yapması gerekenlerden biri de şekil değiştirmesidir: “Kendin silkinip uyuz bir kula dönüş. Beni de uyuz taya dönüştür”. Bu motif Altay Türklerinin “Kozın Erkeş” destanında kahramanın dilenci kılığında Karatı Haan'ın sarayına girmesi, Tıva destanlarından “Çeçen Kara Möge”de kahramanın çoban kılığına girerek obaya varmasında da karşımıza çıkar (Yolcu, 2013: 6).

Alpamiş Destanı geleneğinde kahramanın kendi memleketine yoksul ve pejmürde bir görünüme bürünerek gelmesi motifinin bir başka varyantını sunan “Kam Büre Bey-oğlu Bamsı Beyrek Boyunu Beyan Eder” hikâyesinde Bamsı Beyrek, obasına geldiğinde nişanlısının düğününde tanınmamak için eski deve çuvalını delip başından geçirir ve bir deli ozan görünüme bürünür (Gökyay, 1973: 50).

Altain Sain Süme Destanı'nda kahraman ve atının birlikte dönüşüm geçirmesine benzer şekilde Tuva Türklerinin Haan Tögüldür Destanı'nda Haan Tögüldür'ün Demir-Kurlug Han'ın obasına yaklaştığında atını kahverengi taya kendisini ise kepeneği keçeli, gözü irinli insanoğluna dönüşürken (Arçın, 2009: 77) Altay Türklerinin Alıp Manaş Destanı'nda Ak-Kağan'ın esaretinden kurtulan Alıp Manaş memleketine dönerken tanınmamak için atından inip silkinir ve kendisi saçları yapağılanmış, sesi titreyen, kürkü eskimiş, sümüğü-salyası akan düşkün bir Garip Kel, Ak-boz atı ise yıpranmış gemli, çatlak söğüt eyerli, ottan keçeli, kemikleri sayılan tüylü bir beygircik olur (Ergun, 1997: 137-138).

Altain Sain Süme, Han'ın kızını alabilmenin koşulu olan yedi boz atı yakalayabilmek için onların su içtiği yedi kavak dibindeki altı kuyuya gelir. Altain Sain Süme bu kuyulara varıp atına teper ve atı tomar olur, kendisi de silkinip kıla dönüşür ve kılıcını tutarak kuyunun içine yatar (Radloff, 1872: 75). Kıla dönüşme motifi Türk Dünyası destanlarından Alıp Manaş Destanı'nda da görülmektedir. Alıp Manaş Ak-Kaan tarafından bir çukura hapsedildiğinde ailesi tarafından kurtarılması amacıyla kurut ve kımız ile kahramanın dostu Ak-Köböñ, Ak-Kaan'ın ülkesine gönderilir. Ancak Ak-Köböñ onu kurtarmak yerine kurut ve kızı kendisi yer-içer ve bir dağı çukurun ağzına kapatır. Ak-Köböñ gider gitmez Alıp Manaş'ın atı gökten gelip çukurun ağzındaki dağı teper ve kuyruğunu sarkıtarak sahibini kurtarmaya çalışır. Bu sırada Ak-Kaan'ın okçuları ak-boz atı kıl gibi inceldiği için vuramazlar (Ergun, 1997: 121-122).

Altain Sain Süme, bir kız kardeşi olduğunu Ene Solım'la tanışmasının ardından öğrenir. Ene Solım, Han kızını alması için istenenleri yerine getirmesine yardımcı olmak karşılığında Altain Sain Süme'nin kız kardeşini kendisine vermesini ister. Nitekim destanın sonunda öyle de olur. Ene Solım'la baba evine gelen Altain Sain Süme ilk kez kız kardeşini orada görür. Kız, Türk ve Moğol destancılık geleneğinde sıkça karşılaştığımız (Banu Çiçek, Kız Saykal, Kız Daryka ve Kanıkey gibi) bahadır kız tipindedir. Kahramana çıktığı yoldaki engelleri aşmasında yardım eden yiğit ile kahramanın kız kardeşinin evlenmesi motifi Tuvaların Haan-Tögüldür Destan'ında da yer almaktadır. Haan-Tögüldür, Demir-

Kurlug Han'ın kızı Toylu-Buduk'u almak için çıktığı yolculukta kendine yardım eden Bakıştay-Höö ile çok sevdiği kız kardeşi Añır-Çeçen'i yurduna döndüğü zaman evlendirir (Arçın, 2009: 100).

Altain Sain Süme Destan'ında kahramanın, evleneceği kızı almak için aşması gereken engellerin başında yedi yüz Yilbegen ve onların anası olan canavar gelmektedir. Yilbegen, Altay destanlarındaki mitolojik devler olan Celbegen'den gelmektedir. Bu yaratık Altaylarda "Jilbegen", "Yelbegen" ve "Çelbegen" gibi isimler alırken Hakaslarda "Çilbigen", Tuvalarda ise "Celbege" adıyla karşımıza çıkmaktadır. Altay ve Teleüt Türklerinin demonolojik inanışlarında mevcut olan bu anormal derecede korkunç ve insan eti yiyen "Yilbegen/Yelbigen" üç, yedi veya on iki başlıdır (Beydili, 2005: 617). Nitekim Altain Sain Süme Destan'ında da "yedi yüz Yilbegen" ile yedi yüz başlı Yilbegen kastedilmiş olabilir. En belirgin özelliklerinden biri insan eti yemesi (Türker, 2012: 83) olan Celbege, Tuva halk anlatılarında ayaksız bir kahramanı yutar ve onu geri kustuğunda kahramanın ayakları yerine gelmiştir. Bu motif koruyucu ruh tarafından geleceğin şamanının yutulup yeni bir konumda geri getirildiği giriş törenine (inisiyasyon) benzetilir (Beydili, 2005: 618). Yedi yüz Yilbegen'in anasının Altain Sain Süme'yi omzuna kadar yutması ve ardından onu kusması, kahramanın canavarı yenebilmesi için bir yetkinlik kazanmasını sağlamıştır. Altain Sain Süme, gelişiminin bu yeni evresinin ardından önceden beri elinde tuttuğu kılıçla yedi yüz Yilbegen'in anasının boynunu keser. Canavarın bir ritüel dâhilinde kahraman tarafından ateşte yakılarak külünün göğşe üflenmesi yoluyla yok edilmesi ise Yilbegenle ilişkilendirilen inisiyasyonun bir parçası olabilir.

Altain Sain Süme ve Ene Solım, Pürükçi'nin yedi boz atını Han'a getirirken karşılaştıkları düşmanlarla savaşırlar ve aldıkları yaralar sonucu ölürlər. Bunu öğrenen Han kızı, üç aylık mesafedeki ablasının evine giderek eniştesinden Altain Sain Süme'yi diriltmesini ister. Eniştesi ölümlerin yanına gelir, bir "kitabı" okur, ölümler dirilir ve Han'ın kızının eniştesi burada ölür. Altain Sain Süme ve Ene Solım kalktıklarında üstünde kâğıt olan bir ölünün yattığını görürler. O kâğıtta "Ben öldüm, mezarımı derin kazıp beni yükseğe gömsünler!" yazmaktadır. Ölüyü yazdığı şekilde gömerler. Türk halk anlatılarında bir kişinin başka biri için canını kurban etmesi ve böylece ölen veya ölmek üzere olan kişinin canının kurtulması veya ömrünün uzaması motifi Kazakların Er Sain Destanı (Radloff, 1870: 166-221; Urmançeev, 1999: 308) ve Dede Korkut Kitabı'ndaki "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyunu Beyan Eder" (Gökyay, 1973: 75) hikâyesi başta olmak üzere pek çok halk anlatısında ve Moğolların Gizli Tarihi'nde anlatılan Tuluy'un hasta olan ağabeyi Ögedey'in canı için kendi canını verdiği vakada kendini göstermektedir (Temir, 1986: 192-194). Köprülü, "bir hastanın yerine diğer bir kimsenin kendisini kurban etmesi itikadı"nı eski Türk şamaniliğine bağlamaktadır (1932: 90). Buradan yola çıkarak eniştenin şaman becerilerine sahip olduğu, bunu bildiği için de Han kızının hiç vakit kaybetmeden ona gittiği anlaşılmaktadır. Eniştesi öleceğini bilerek, nasıl gömülmesi gerektiğini tarif eden bir kâğıt bırakıp bu ritüeli uygular. Ritüel sırasında okuduğu bir kitaptan bahsedilmektedir. Kitap hakkında hiçbir bilgi verilmezken ilk akla gelen Sibiryâ Tatarlarının Müslüman olmalarından dolayı bu kitabın Kur'an-ı Kerim olmasıdır. Ancak Kur'an ile bu, insan kurbanı ritüelini bağdaştırmak pek mümkün değildir. Bir diğer ihtimalde Altay ve Tuva destanlarında geçen "sudur" kitabıdır. Destanlarda altın kitap, kara kitap, samara kitap, hopçu sudur, belge sudur, uzun sarıg sudur, ereken, sudur bıçık, oygorbıçık gibi farklı isimlendirmelerle geçen, Sanskrit edebiyatında "vecize" anlamına gelen ve daha çok Lamaizm ve Burkanizm ile ilişkilendirilen sudur kitabı "alpların ve mitolojik varlıkların geçmiş, şimdiki zaman ve geleceği görmek ve tayin etmek maksadıyla" kullanılırken kitapların içeriğiyle ilgili olarak herhangi bir bilgi mevcut değildir. Sudur sadece olayları haber vermekle kalmaz, okuyanların başka halkların dillerini öğrenmesi gibi daha farklı meziyetler kazanmasına da yardımcı olur (Polat, 2020: 599; Duran Gültekin, 2020: 102-103). Ancak Budizm'de ve "sudur"da da ölümlerin dirilmesi gibi büyü kapsamına giren gizil öğretiler mevcut değildir.

Han kızının eniştesinin bir kitabı okuması ve ölümleri dirilmesi, Kitâb-ı Mukaddes'te geçen İsa tarafından Lazar'ın dirilmesi olayını akla getirmektedir. Yeni Ahit'teki Yuhanna Kitabı'nda anlatılan olaya göre İsa, öğrencilerine daha önceden de tanıdığı Beytanyalı Lazar'ın öldüğünü haber verir. Onun mezarına gelen İsa: "Lazar, dışarı çık!" diye bağırır. Ölü, elleri ayakları sargılarla bağlı, yüzü peşkirle sarılmış olarak dışarı çıkar (Yuhanna, 11). Öte yandan Lazar'a dair bu anlatıda ölünün dirilmesi için herhangi bir kurban uygulaması yoktur. Ancak destanda bir kişiyi diriltme karşılığında bir diğer kişinin canının kurban edilmesi söz konusudur ki bunun daha çok Türklerin geleneksel inançlarıyla ilgili uygulama ve anlatılarla örtüştüğü ve evrensel dinlerle izah edilemeyeceği açıktır.

LORD RAGLAN'IN GELENEKSEL KAHRAMAN KALIBI VE ALTAİN SAIN SÜME

İngiliz yazar ve antropolog Lord Raglan'ın "Mit ve Ritüel" adlı çalışmasında ortaya attığı "Mit-Ritüel Teori" kuramı doğrultusunda geliştirdiği "Geleneksel Kahraman Kalıbı"nın asıl amacı bu teorinin farklı anlatılara uygulanabilmesi ve anlatıların bu kalıplara uygunluğundan yola çıkarak teorinin temel paradigması olan "bu kahramanların hiçbirisi tarihsel bir gerçek değildir", "tamamı kurmaca kahramanlardır" iddiasını doğrulamaktır (Çobanoğlu, 2018: 205).

Lord Raglan'a göre anlatıda işlenen olaylar şu üç gruptan birine dâhildir: "Kahramanın doğumuyla alakalı olanlar, tahta çıkmasıyla alakalı olanlar ve ölümüyle alakalı olanlar" (Lord Raglan, 1998: 131).

Anlatılardaki kahramanın biyografik bir profilini ortaya koymak ve farklı anlatılardaki kahramanlar arasındaki yapısal benzerlikleri çalışma imkânı vermesi bakımından Lord Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbını kullanışlı bir araç olarak gören Çobanoğlu, Lord Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbının Türk halk anlatılarını çözümlemedeki yetersizliğinden dolayı "Türk Kahraman Kalıbı"nın oluşturulması gerektiğini belirtir (Çobanoğlu, 2018: 206).

Altain Sain Süme Destanı'nın Lord Raglan'ın "Geleneksel Kahraman Kalıbı"na göre incelemesi maddeler halinde şu şekildedir:

Kahramanın Annesi Soylu Bir Bakiredir

Altain Sain Süme Destanı'nda kahramanın annesinin soylu olduğuna dair bir ifade yer almamaktadır. Öte yandan ailenin elindeki tek varlığın bir adet sığır olmasından dolayı da yoksul oldukları anlaşılmaktadır. Bu da soylu olmadıklarına dair bir kanıt niteliğindedir. Annesinin doksan yaşında olması ve kocasıyla çocuk özlemi çekmeleri sebebiyle de annesinin bakire olmadığı açıktır.

Kahramanın Babası Bir Kraldır Ve Baba Çoğunlukla Kahramanın Annesinin Yakın Bir Akrabasıdır

Destanda kahramanın babasının bir Han olduğuna ve kahramanın anne ve babasının akrabalıklarına dair hiçbir ifade bulunmamaktadır.

Kahramanın Anne Rahmine Düşüş Şartları Olağan Dışıdır

Kahramanın annesi ve babası ileri yaşlarına gelmelerine rağmen çocuk sahibi olamamışlardır. İnsanların hayır duasını alarak çocuk sahibi olmak için ellerindeki tek sığırı keser ve çevredekilere ikram ederler. Ancak hamileliğe sebep olan etkili dua, sığırın ayağı ve başı gibi artık parçaların verildiği aksakallı ihtiyar tarafından edilir. Bunun sonucunda doksan yaşını aşmış annesi olağan üstü bir şekilde Altain Sain Süme'ye hamile kalır.

Kahraman Aynı Zamanda Bir Tanrının Oğlu Olarak Kabul Edilir

Destanda kahraman tanrının oğlu değil, seksen ve doksan yaşlarında yoksul iki ihtiyarın oğludur.

Çoğunlukla Baba Tarafından, Kahramanı Öldürme Girişiminde Bulunulur

Destanda kahramanın babası karısına "Hanım! Oğlumuzu öldürelim! Oturduğu yere bir çukur kazıp, üstüne keçe battaniye örtelim! Onu oturturuz, oraya oturup çukura düşerse onu öldürürüz" der. Nedeni açıklanmayan ve karısı tarafından da onaylanan bu karar üzerine evin ön tarafına bir çukur kazarlar ve onun üstünü keçe battaniye örterler. Kahramanın keçe üzerine oturması sağlanacak ve çukura düşen kahraman öldürülecektir. Ancak atı tarafından önceden uyarılan kahraman keçenin üzerine oturmayı reddeder ve hayatı kurtulur. Bu durum karşısında kahramanın anne ve babası herhangi bir tepki vermezken kahraman da bir kırgınlık göstermez.

Kahraman Gizli Bir Yere Gönderilir

Kahraman gizli bir yere gitmez ancak anne ve babasının onu öldürme girişiminin ardından babasından rızalık isteyerek evden gitmek istediğini belirtir. Evinden uzaklara giden kahraman kız kardeşinin doğduğundan ve büyüdüğünden habersiz olacak kadar uzun bir süre evine dönmez.

Kahraman Uzak Bir Ülkede Evlât Edinen Bir Aile Tarafından Büyütülür

Kahraman kendi evinden ayrıldığında zaten yetişkin durumdadır. Başka bir aile tarafından büyütülmez.

Kahramanın Çocukluğu Hakkında Bize Hiçbir Şey Anlatılmaz

Kahramanın çocukluğu çok kısa sürmüştür. Doğumunun ardından çocuğun yetişkin biri kadar büyüdükten sonra binecek at istediği belirtilir. Bu sebeple kahramanın çocukluğu hakkında hiçbir şey anlatılmamıştır.

Kahraman Yetişkinlik Çağındayken, Gelecekte Kral Olacağı Yere Gider

Yetişkinliğe erişen ve avlanıp evine et ve deri götüren kahraman anne ve babasının kendisini öldürmek istemesinin ardından uzak topraklara gider. Ancak yıllar sonra geri dönüp kendi topraklarında Han olacaktır. Bunun yanında kendisinin Han olmasına yol açacak kahramanlıklar göstermesi ve Han kızıyla evlenmesi gittiği bu uzak topraklarda meydana gelmiştir.

Kahraman; Kral, Dev, Ejderha Veya Vahşi Bir Hayvana Karşı Zafer Kazanır

Kahraman ve yardımcısı Ene Solım yedi yüz Yilbegen ve onların canavar annesiyle savaşıp zafer kazanırlar. Bunun yanında yolculuklarda karşılaştıkları düşmanlar ile de savaşır.

Kahraman Çoğunlukla Kendisinin Selefinin Kızı Olan Bir Prensesle Evlenir

Kahraman Han'ın kızı ile evlenir ve kendisi de Han olur. Ancak kahraman kendi ülkesinde Han olurken kayınbabası olan Han kendi topraklarında Hanlığına devam eder. Kahramanın Han olması asıl Han'ın tahttan inmesini gerektirmez. Dolayısıyla aralarında başlangıçta selef-halef ilişkisi yoktur. Diğer yandan Han'ın damadına "İlinden il verdi, malından mal" vermesi kahramanın gelecekte Han'ın topraklarında da hükümdar olabileceğini göstermektedir.

Kahraman Kral Olur

Kahraman Han'ın kızıyla evlenmesinin ardından kendi vatanına döner ve halkı tarafından Han ilan edilir.

Kahraman Bir Süre Herhangi Bir Hadise Olmaksızın Ülkeyi Yönetir

Altain Sain Süme'nin hikâyesi Han olduktan sonra biter. Bu sebeple ülkeyi nasıl yönettiği ve Lord Raglan'ın belirttiği diğer maddelere (Kahraman kanunlar yazar, kahraman tanrıların ve/veya halkının sevgisini kaybeder, Kahraman tahttan ve şehirden uzaklaştırılır, Kahraman, esrarengiz bir şekilde ölümle tanışır, Kahraman çoğunlukla bir tepenin üzerinde ölür, Kahramanın çocuklarından hiçbiri onun yerine tahta geçemez, Kahramanın vücudu gömülmez, Kahramanın gömülü olduğu kabul edilen bir veya daha fazla kutsal mezarı vardır) dair içerik destanda yoktur.

AXEL OLRİK'İN HALK ANLATILARININ EPİK KURALLARI BAĞLAMINDA ALTAİN SAIN SÜME DESTANI

Tarihi-Coğrafi Fin Okulu'na mensup Danimarkalı Halkbilimci Axel Olrik tarafından 1909 yılında yayınlanan "Halk Anlatılarının Epik Kuralları" (Olrik, 1994a: 2-5; Olrik, 1994b: 4-5) adlı çalışma o günden bugüne pek çok halkbilim teorisini etkilemiştir. Olrik'e göre halk anlatılarının epik kuralları süper organiktir ve halk aşığı veya destancı bir halk anlatısını söylemeye başladığında ister istemez kontrolünde olduğu bu kanunları takip etmek durumundadır (Çobanoğlu, 2018: 130-131). Bu yaklaşım sebebiyle halk eserini, kültürün üretilen bir parçası olmaktan çıkarıp adeta kültürü üreten bir sistemin parçası haline getirilmesine bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Ancak halkbilimi çalışmalarında en erken yapısal yaklaşımın çekirdeğini içermesi bakımından özel bir yeri olan "Halk Anlatılarının Epik Kuralları" ile ortaya konulan şema özellikle sözlü kültür ve sözlü edebiyat türlerinde ortaya çıkan birçok şekil problemini çözmekte kullanılmıştır (Çobanoğlu, 2018: 131).

Altain Sain Süme Destanı'nın Axel Olrik'in "Halk Anlatılarının Epik Kuralları"na göre incelemesi maddeler halinde şu şekildedir:

Giriş Kuralı (Das Gesetz des Einganges) ve Bitiriş Kuralı (Das Gesetz des Abschlusses) Yineleme Kuralı

“Sage durgunluktan coşkunluğa doğru giderek başlar ve çoğu zaman başlıca kişilerinden birinin başına gelen bir felâketi içeren sonuç olayından sonra coşkunluktan durgunluğa giderek biter” (Olrik, 1994a: 2).

Bu kural Altain Sain Süme Destanı’nda da kendini göstermektedir. Destan, çocuk özlemi çeken yaşlı karı-kocanın konuşmalarıyla başlar. Çocuklarının olması için adak kesilmeleri ve çevredeki insanlara dağıtılmaları durgun bir başlangıçtır. Aksakallı bir adamdan aldıkları duanın sonucunda olağan üstü bir şekilde hamile kalan yaşlı kadın bir oğul dünyaya getirir. Destan bu noktadan sonra hareketlenir. Hızla büyüyen oğul, at yakalamaya ve ava giderek destanın durgunluktan coşkunluğa geçişinin ilk adımlarını atar. Kahraman, Altain Sain Süme adını aldıktan sonra atının yoldaşlığı ile uzak topraklara gider ve yine atının tavsiyesiyle Han’ın kızına talip olur. Han, kızını ancak Pürükçi’nin yedi ak boz atını getirmesi karşılığında vereceğini söyler. Kahraman, atları bulmak için yola çıkar. Yolda karşılaştığı kişilerle ilk temas hep dövüş yaparak gerçekleşir. Bu sebeple destanın coşkunluğu hep yüksek tutulur. Pürükçi’nin yedi ak boz atına ulaşmak için yedi yüz Yilbegen ve anaları olan canavarları yenmek gerekmektedir. Kahraman onlarla savaşır ve yener. Ancak destanın coşkusu ürkek ve uçabilen yedi ak boz atı yakalamakla sürmeye devam eder. Atları almalarının ardından hiç tanımadıkları savaşçılarla karşılaşan Altain Sain Süme ve dostu Ene Solım aldıkları ok yaralarıyla ölürler. Bu sahne destanın durgunlaştığı ara durak noktalarından biridir. Nitekim “uzun anlatılar bu gibi birçok durak noktalarını gerektirir; kısa bir anlatı için sadece bir durak noktası yeterlidir” (Olrik, 1994a: 3). Kahramanın atının ölüm haberini Han’ın kızına hızlı bir şekilde ulaştırmasıyla anlatı yeniden coşkunluk kazanır. Haberi alan kız ölülerini dirilmesi için üç aylık mesafedeki eniştesine kahramanın atına binerek ve gece gündüz durmadan yol alarak yedi günde ulaşır. Haberi alan eniştesi ölen kahramanın ve dostunun yanına gelerek onları diriltir. Yedi boz atı alan kahraman Han’a istediğini verir. Destan bu andan sonra hızını yitirir ve durgunlaşır. Altain Sain Süme, Han kızı ile evlenir ve çeyizler ile memleketine döner. Ancak eve yaklaştıklarında kara ata binmiş biri onlara saldırır ve Ene Solım’ı yakalar. Bu kısa sahne destanı bir anlıkta olsa durgunluktan coşkunluğa taşır. Bu kişinin Altain Sain Süme’nin kız kardeşi olduğunun anlaşılması üzerine destan artık nihai durgunluğa ulaşır. Altain Sain Süme’nin kız kardeşi Ene Solım ile evlendirilir. Düğün ve eğlence tertip edilir. Altain Sain Süme halk tarafından Han yapılır, Ene Solım da onun veziri olur. Böylece destan durgunlukla bitmiş olur.

Yineleme Kuralı (Das Gesetz der Wiederholung)

“Edebiyatta yinelemeden başka konuya önem kazandıracak birçok araç vardır, örneğin, bir şeyin boyutları ve önemi o şeyi ayrıntılarına inerek anlatma derecesine göre verilmeye çalışılır. Buna karşılık halk anlatıları bu tam anlamıyla ayrıntılara inme tekniğinden yoksundur ve zaten pek ender olan tasvirle de çok kısa oldukları için konuya önem kazandıran etkili bir araç olamazlar. Geleneksel sözlü anlatımda yalnız bir seçenek vardır; yineleme” (Olrik, 1994a: 3).

Altain Sain Süme Destanı’nda Axel Olrik’in Epik Yasaları’ndan Yineleme Kuralı’nın pek çok defa uygulandığı görülür. Destanda sıradışı durumlardan önce kahramanın atı birtakım hareketleri tekrar eder. Kahraman anne ve babası tarafından kendisine kurulan tuzaktan habersiz evine dönerken atı dört ayağını bir yere basıp, burnunu toprağa gömüp, ağzıyla fısıldayıp olduğu yere durur. Çocuk atına “Ey atım, aç mısın yorgun musun?” diye sorar. Atı “Hayır yiğit ne aç ne de yorgunum” diye cevap verir. Yiğit, ata “Ne öğrendin?” der. At da “Baban ile annen seni öldürecek. Onlar ön tarafa bir çukur kazdılar, onun üstünü keçe battaniye örttüler, ona oturma, yiğit! Oturursan ölürsün” diye kahramanı uyarır. Başka bir sahne de kahraman evinden uzak topraklara gitmektedir ve bu esna da at yine yolda giderken durur, dört ayağı bir yere basar, burnunu toprağa gömer, ağzıyla fısıldayıp durur. Altain Sain Süme “Ey hayvanım, açtın mı yoruldu mu?” der. Atı “Acıkmadım da yorulmadım da” diye cevap verir. Yiğit “Ey atım, sen neyi bildin?” diye sorar. Atı “Yok, ben hiçbir şeyi bilemedim” diye cevap verir. Sahibi “Hayır, söyle! Bilirsin” der. Atı da yaklaştıkları şehirdeki Han’ın bir kızı olduğunu ve onu nasıl elde edebileceğinin yolunu sahibine anlatır.

Kahramanın yiğitlik yaparak erginlenmesi de destanda yinelenen kalıp ifadelerle belirtilir: “Çocuk ‘Bismillah’ deyip dizgin taktı, sırtına eyer yastığı koydu, gümüşlü eyerini eyerledi, karnını yukarı çekti, üstüne bindi, göğe uçtu, yere indi, bahadır erkeğin bahadırlığını kazandı, tekrar geri döndü”, “Altain Sain

Süme ukruku (kemend) yedisine birden attı, üç defa göğe alıp yükseldi, üç defa yere alıp indi. Pehlivan erkeğin pehlivanlığına kavuştu, güçlü erkeğin gücüne kavuştu, atları yakalayıp geri döndü.”

Üçler Kuralı

“Yineleme hemen her zaman üç sayısına bağlıdır. Fakat üç sayısı aynı zamanda kendi başına bir kuraldır. Hepimizin bildiği gibi üç sayısı masalda ve mitlerde ve hatta basit yerel efsanelerde sayısız kez ortaya çıkar. Hiçbir şey halk anlatılarını çağdaş edebiyattan ve gerçeklerden üç sayısı kadar ayıramaz” (Olrik, 1994a: 3).

Türk destan geleneğinde üç sayısı hemen hemen her eserde kendine yer bulmaktadır. Altain Sain SümeDestanı’da bu geleneğe istisna oluşturmaz. Destanda at yakalamak için babasının yilkısına giden Altain Sain Süme at yakalamak için attığı sopaya bağlı kemendin üçüncü kez aynı çelimsiz, gösterişsiz taya takılması sonucunda artık başka at yakalamaktan vazgeçer ve kaderine razı olur. Han kızını almak için şart koşulan yeri ak boz ata ukruku attığında kahraman üç defa göğe yükselir, üç defa yere alıp iner. Altain Sain Süme ve Ene Solım’ın ölümünün ardından onları diriltmesi için eniştesine gitmek isteyen Han’ın kızının yolunun uzunluğunu ifade etmek için “üç aylık yol” ifadesine yer verilir.

Bir Sahnede, İki Kuralı (das Gesetz der scenischen Zweiheit)

“İki, aynı zamanda ortaya çıkan en yüksek kişi sayısıdır. Aynı zamanda ortaya çıkan üç kişiden her birinin kendi kişilikleriyle rol alması geleneğin bozulması demektir” (Olrik, 1994a: 4).

Altain Sain Süme Destanı Bir Sahnede İki Kuralı’na da uymakta ve sahnelerde en fazla iki kişi yer almaktadır. Çocuk özlemi çeken yaşlı anne ve babanın konuşmaları, babasının yaşlı aksakaldan çocuğu olması için dua istemesi, Altain Sain Süme ve yilkı çobanının tartışmaları, atı ile konuşmaları, kahramanın Han’ın karşısına çıkması ve Ene Solım ile karşılaşmaları gibi pek çok sahne bu kurala dâhildir. Bunun yanında anne ve babasının kahramanı öldürmek için tuzak kurdukları kısımda bu kuralın dışına çıkıldığı görülmektedir: “Babası ile annesi “Oğlum keçenin üzerine otur!” dediler. Çocuk “Hayır, keçeye oturmam, kuru yer rahat bize” dedi”. Ayrıca Altain Sain Süme’nin Ene Solım’ı yakalayıp koltuğunun altında ağabeyine getirdiği sahnede üç kişinin yer aldığı görülmektedir.

Zıtlık Kuralı (des Gesetz des Gegensatzes)

“Sage’de her zaman kutuplaşma vardır. Kuvvetli bir Thor’un karşısında mutlaka akıllı bir Odin veya kurnaz Loki bulunmalıdır. Hüzünlü bir kadının yanında neşeli ve ferahlatıcı biri oturacaktır. Bu temel zıtlık, epik yapısının önemli bir kuralıdır; Genç ve ihtiyar, büyük ve küçük, insan ve canavar, iyi ve kötü” (Olrik, 1994a: 4-5).

Destanda bu kural birçok sahnede kendine yer bulur. Kahramanın ava çıktığında gelinciğin beyazını, samurun siyahını öldürür. Kahramanın uzak topraklara yaptığı yolculuğun uzunluğunu anlatmak için “kırağı düşse kış olup geldi, yağmur yağsa yaz olup geldi” ifadelerine yer verilir. Güçlü bir yiğit olan Altain Sain Süme Han’ın sarayına girmeden önce atının tavsiyesiyle silkinip kendini bir anda uyuz bir kula dönüştürür. Yedi boz ata ulaşmak için kahramanlar insan yiyen canavarlar olan yedi yüz Yilbegen ve anneleriyle savaşır. Ölen Altain Sain Süme ve Ene Solım’ı diriltmek için Han’ın kızının eniştesi bir kitabı okur. Han’ın kızının eniştesi burada ölürken diğerleri dirilip ayağa kalkar.

İkizler Kuralı (das Gesetz der Zwillinge)

“İki kişi aynı rolde ortaya çıktığında, bunların ikisinin de küçük ve zayıf olarak betimlendiğini gözlemleyebiliriz. Bu iki tip yakından ilişkili iki kişi, Zıtlar Kuralından uzaklaşarak İkizler Kuralı (das Gesetz der Zwillinge)nın etkisi altına girer, “ikizler” kelimesi burada geniş anlamda ele alınmalıdır” (Olrik, 1994a: 5).

Destanda bu kurala ilk örnek olarak kahramanın anne ve babası verilebilir. İkisi de yaşlı olan anne ve baba her sahnede bir aradırlar ve arzu ve amaçları da aynıdır. İkisi de evlat sahibi olmayı ister, ikisi de oğullarını öldürme konusunda hemfikirdirler. Yine destanda Altain Sain Süme ile yardımcısı ve daha sonra kayın biraderi olacak Ene Solım aynı hedefleri paylaşan iki yoldaştır. Bu açıdan Altain Sain Süme’nin ve Ene Solım’ın atları da İkizler Kuralı kapsamına alınabilir. İki at da akıl yürütebilen ve

konuşan hayvanlardır ve sahiplerinin hayatını kurtarmak için iş birliği yaparlar. Destanda yer verilen birbirinin aynısı yedi ak boz at, yedi kavak ağacı, altı kuyu ve yedi yüz Yilbegen’de bu kural dâhilindedir.

İlk Ve Son Durumun Önemi

“Bir sürü kişi veya nesne peşpeşe ortaya çıkınca en önemli kişi öne gelir. Buna rağmen sonuncu gelen kişi anlatının duygudaşlık doğurduğu kişidir”(Olrik, 1994b: 4).

Destanın başında yaşlı kadın ve adamın hikâyesinin odağındayken oğullarının doğmasıyla dinleyicilerin duygudaşlık kurduğu asıl kişi o olur. Kendisi için at yakalamaya giden çocuk dağ kenarındaki at sürüsü arasında pek çok iyi at görür. Ancak hiç istememesine rağmen kemendinin üç defa takıldığı sıska bir tay öne çıkar ve kahramanın bineği artık odur. Anne ve babasının öldürme planına kadar kahramanın özel bir adı yoktur. Daha sonra annesinin oğullarına bir isim vermeleri gerektiğini kocasına hatırlatmasıyla isimsiz çocuk Altain Sain Süme adıyla destandaki önemini daha da artırır. Han’ın sarayına gelen Altain Sain Sümesaray çalışanları yanında pek çok yiğidi ve Han’ı da görür. Ancak Han’ın kızı için kimin yedi ak boz atı getireceğine karar vermesi için Han, veziri Ukkun Pelek’i çağırır. Onun gelmesiyle tüm dikkatler onda toplanır. Saraya gelen yiğitleri ve atları gözlemleyen vezir Altain Sain Süme ve sıska atını bu görev için seçerek sahnedeki son durumun en önemli kişisi olduğunu gösterir.

Tek Çizgi Kuralı (Einströngig)

“Halk anlatısı bir olay çizgisini başkasıyla karıştırmaz; halk anlatılan her zaman tek çizgilidir (einströngig). Eksik kalan ayrıntıları tamamlamak için geriye dönüş yapmaz. Eğer daha Önceki olaylar hakkında bilgi vermek gerekiyorsa; bu bir konuşmanın içinde verilir” (Olrik, 1994b: 4)

Altain Sain Süme Destanı’nda olaylar Tek Çizgi Kuralı’na uygun olarak paralel hikâyelere değinmeden, geriye dönüşler yapılmadan olayların peş peşe eklenmesi suretiyle anlatılır. Çocuk özlemi çeken ailenin hikâyesi anlatılırken ileride kahraman olacak çocuğun doğumuyla anlatım onun başından geçen olayların sırayla anlamıyla devam eder ve onunla son bulur. Destanın sonunda Altain Sain Süme evden ayrıldıktan sonra anne-babasının bir kız çocuğu daha dünyaya getirdiğini ancak kahramanın kardeşiyle karşılaşmasının ardından öğreniriz. Kız kardeşi olduğunu doğrulamak için Altain Sain Süme, babasına soru sorar: ““Ey, baba, kızın var mı?” diye sordu. Babası “Var, oğlum” diye cevap verdi”. Böylece, Olrik’in belirttiği “eğer daha önceki olaylar hakkında bilgi vermek gerekiyorsa; bu bir konuşmanın içinde verilir” kuralı incelediğimiz destanda da işlemiş olur.

Kalıplaştırma Kuralı (die Schematisierung)

“Aynı çeşitten iki insan veya durum elverdiği ölçüde değişik değil, elverdiği ölçüde birbirine benzerdir. Genç kahraman, üç gün arkası arkaya bilmediği bir yere gider. Her gün bir devle karşılaşır, hepsiyle aynı şeyi konuşur ve hepsini aynı biçimde öldürür” (Olrik, 1994b: 4).

Olrik’in ifade ettiği “aynı çeşitten iki insan”ın birbirine benzer davranışları Altain Sain Süme Destanı’nın henüz başlarında at ile kahramanın karakterleri arasındaki benzerliğin vurgulanmasıyla kendini gösterir. Genç kahraman hayalindeki tulparı yakalamak isterken defalarca denemesine rağmen her seferinde kendi gibi toy olan aynı tayı yakalar. Bu durumda karşısında “aynı çeşitten” oldukları anlaşılan genç kahramanın ve tayın benzer şekilde hayıflandıkları görülür: “Çocuk “Hay Allah! Erkek gibi çekmek istedim ama henüz ağzındaki süt kurumamış, arkasından pislik dökülen uyuz/kel (tas) tayın boynu çıkar diye bıraktım” dedi. Tay ise “At gibi tepinmek istedim ama henüz ağzındaki süt kurumamış, arkasından pislik dökülen çocuğun eklemleri çıkar diye durdum” dedi.”

Destanda olayların gerçekleştiği süre için “yedi gün” kalıbı pek çok defa kullanılır. Evinden ayrılan kahraman “yedi gün gündüz gece” yol alır. Yolculuğu sırasında veya yedi boz atı yakalayıp gelirken “yatıp bir yedi gün” yatıp dinlenir. Dağda karşılaştığı savaşımlarla “yedi gün savaşır”. Han kızı, kahramanın ölüm haberini aldıktan sonra onu diriltmesi için eniştesine “gündüz gece yedi gün” ata binerek gider. Bu yedi günlük sürede olan olay gereksiz detaylardan arındırılmış ve birbirleriyle aynılaştırılmıştır.

Kahraman uzun yolculukların ardından dinlenme şeklide kalıplaştırılmıştır: “Ateş yaktı, şeker şerbetini kaynatıp yemek yedi. Yatıp bir yedi gün uyudu”, “Bir yere gelip yerleştiler, şeker şerbet kaynattılar, içtiler, yatıp uyudular”.

Kahramanın avladığı hayvanları her defasında yeme şekli de neredeyse tek bir kalıba göredir: “Bir kiyik gördü, o kiyiği tuttu, kesip pişirdi, oturdu yedi, büyük kemikleri ağzından çıkardı, küçük kemikleri burnundan tıksırdı”, “Kiyik tuttular. Bir üçayak kurdular, dolu bir kazan kurdular, kiyikikeyip astılar, pişirip yediler. Büyük kemikleri ağızlarından çıkardılar, küçük kemikleri burunlarından tıksırdılar”.

Destan kahramanlarının düğünleri de Kalıplaştırma Kuralı’na uyarak ifade edilir: “Han, kızını verdi, otuz gün oynadılar, kırk gün düğün yaptılar”, “Kızı, Ene Solım’a verdiler, otuz gün oynadılar, kırk gün düğün yaptılar”.

Büyük Tablo Sahneleri (Hauptsituationen plastischen Art)

Sage her zaman Büyük Tablo Sahneleri (Hauptsituationen plastischen Art) ile doruğuna erişir. Bu sahnelerde Sage kahramanları yanyana gelirler; kahraman ve atı; kahraman ve canavar...” (Olrik, 1994b: 5).

Altain Sain Süme Destanı’nda Büyük Tablo Sahneleri kuralına uyan birçok sahne vardır. Bu kurala, evlat özlemi çeken yaşlı adamın çocuk vermesi için Tanrı’ya dua etmesini istediği aksakalın ellerini açarak hayır duada bulunduğu sahne, oğullarının henüz ismi olmamasından dolayı kaygılanan anne ve babanın çocuklarını çağırması ve oğlanın bindiği attan ilham alarak babasının çocuğuna “Altain Sain Süme” adını verdiği sahne, Altain Sain Süme ve dostu Ene Solım’ın yedi yüz Yilbegen ve bu canavarların anneleriyle savaştığı sahneler örnek verilebilir.

Sagenin (Anlatı) Mantiği Kuralı (Logik)

“Sage’nin bir mantığı (Logik) vardır. Ortaya konulan temaların konunun ana hatlarını etkilemesi gereklidir ve üstelik bu etki temaların anlatı içindeki ağırlığı ile doğru orantılı olmalıdır. Sage’nin bu mantığı her zaman doğal dünyanın mantığı ile ölçülemez. Animizme ve hatta mucize ve büyüye olan eğilim, onun temel kuralıdır” (Olrik, 1994b: 5).

Altain Sain Süme Destanı’nda Olrik’in belirttiği gibi destana has, doğal dünyanın mantığına uymayan, animizm, mucize ve büyü kapsamında değerlendirilebilecek pek çok motif vardır. Bu sebeple Altain Sain Süme Destanı gerçek dünyanın işleyişinden bambaşka bir anlatı mantığına sahiptir: Kahramanın dünyaya gelişi tamamen sıra dışı bir şekilde ve mucizevidir. Çocuk özlemi çeken yaşları seksen ve doksan olan adam ve kadın adak adadıkları sığırın etinden yiyen bir aksakalın duası üzerine çocuk sahibi olurlar. Doğan erkek çocuk kısa sürede büyür ve ata binmek ister. Babasının atlarının çobanı sahibinin çocuğu olduğuna inanmadığı için kahramana sürüden at vermek istemez ve bunun üzerine çocuk onu tek hamlede bacaklarından ikiye ayırır. Çocuğun yakaladığı at sahibiyle konuşabilmektedir ve hatta ona tavsiyelerde bulunur. Kahraman silkinerek kel bir hizmetçiye dönüşür. Kahraman ve dostu olağanüstü canavarlarla savaşır. Kahramanın atı ve yakalamak istediği atlar uçabilmektedir. Kahraman ve dostu öldüklerinde kahramanın evleneceği kızın eniştesi getirdiği bir kitabı okuyarak bir tür büyü yapar ve onları diriltir, hemen ardından da kendisi ölür.

Tek Entrika kuralı (die Einheit der Handlung)

“Tek Entrika (die Einheit der Handlung) Sage için bir ölçüdür. Bu en iyi olarak gerçek Sage ile edebi eser karşılaştırınca görülür. Entrika yapısında gevşek olayların ve belirsiz hareketlerin varlığı ürünün elden geçirildiğinin en belirgin işaretidir. Fakat, bazı özel durumlarda bu tekniğin çeşitli dereceleri vardır: masallarda, türkülerde ve yerel efsanelerde teklik güçlüdür; mitlerde ve kahramanlık destanlarında daha az güçlü, fakat hâlâ etkindir” (Olrik, 1994b: 5).

Olrik’in belirttiği bu kural Altain Sain Süme Destanı için de geçerlidir. Destanda hızla erginleşen ve savaşçı yetenekleri ortaya çıkmaya başlayan Altain Sain Süme avlanarak evine çeşitli hayvanların et ve kürkünü getirir. Ancak birdenbire babası karısına “Hanım! Oğlumuzu öldürelim! Oturduğu yere bir çukur kazıp, üstüne keçe battaniye örtelim! Onu oturturuz, oraya oturup çukura düşerse onu öldürürüz” der. Baba ve annesinin kurduğu bu entrika kahramanın atının eve gelirken yaptığı uyarıya sahibinin uyması sayesinde bozulur. Destandaki bu entrika, olayların merkezinde değildir. Hatta entrikanın amacı ve entrikanın hemen nasıl unutulduğu da gizemini korumaktadır.

Epik Birlik Kuralı (Epische Einheit)

“Epik birlik (epische Einheit) bütün anlatı öğelerinin, en baştan beri ortaya çıkma ihtimali görülen ve artık gözden uzak tutulamayan olaylar yaratması şeklinde gerçekleşmektedir. Doğmayan bir çocuk bir canavara adanır adanmaz, her şey bu çocuğun canavarın pençesinden nasıl kurtulacağı sorunu üzerinde döner” (Olrik, 1994b: 5).

Altain Sain Süme Destanı ilk başta evlat sahibi olamayan anne ve babanın çocuk sahibi olmak yaptıkları eylemleri anlatır. Dolayısıyla destan doğmayan çocuğun dünyaya gelmesine ve onun başından geçen olaylara odaklanmıştır. Destanın asıl anlatı öğeleri, doğum, erginlenme, kahramanlık, ölüm, yeniden dirilme, evlilik ve hükümdarlık sadece Altain Sain Süme’nin hikâyesini vücuda getirir.

İdeal Epik Birlik (eine ideale Einheit der Handiung)

“İdeal epik birlik (eine ideale Einheit der Handiung) Kuralı’nda birçok anlatı öğeleri, kişiler arasındaki ilişkileri en iyi şekilde aydınlatmak için bir araya gelirler” (Olrik, 1994b: 5).

Olrik’in bu kuralına Altain Sain Süme Destanı’nda verilebilecek en iyi örnek Ene Solım ve kahramanın kız kardeşinin evlendirilmesi olayıdır. Ene Solım hikâyeye kahraman yedi boz atı almak için yola çıkmasından kısa süre sonra dâhil olur ve kahramanın kız kardeşini kendisine vermesi karşılığında Han kızını almak için gerekli şart olan yedi boz atı yakalamasına yardım edeceğini zira bu amacının önünde pek çok zorlu engelin olduğunu belirtir. Altain Sain Süme bir kız kardeşe sahip olduğunu bilmemektedir ancak varsa Ene Solım ile evlendireceğine söz verir. Kahraman Han kızı ile evlenip baba ocağına döndüğü sırada yanlarında gelen Ene Solım’a kara atlı birinin saldırması ve daha sonra bu kişinin Altain Sain Süme’nin kardeşi olduğunun anlaşılması Olrik’in belirttiği “birçok anlatı öğeleri, kişiler arasındaki ilişkileri en iyi şekilde aydınlatmak için bir araya gelirler” kuralını yerine getirmektedir. Böylece dikkat çekici bir karakter olan Ene Solım’ın hikâyeye dâhil oluşu tam olarak anlam kazanır ve kurguda eksik bir parça kalmaz.

Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama Kuralı (Konzentration um eine Hauptperson)

“Halk geleneğinin en büyük kuralı Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplamadır. (Konzentration um eine Hauptperson) Tarihsel olaylar Sagede anlatılıyorsa dikkat kahraman üzerinde toplanır” (Olrik, 1994b: 5).

Her ne kadar destan yaşlı adam ve kadını anlatarak başlasa da başkahraman destana da ismini veren Altain Sain Süme’dir. Nitekim anne ve babanın çocuk özlemi ile başlayan Dede Korkut hikâyelerinde ve pek çok Türk Dünyası destanında da beklenen çocuğun doğumuyla beraber tüm dikkat doğan çocuğun erginlenmesi ve kahramanlıkları üzerine odaklanır. Destanın ilerleyen kısmında bir diğer kahraman olan Ene Solım bilgisi ve yiğitliğiyle dikkat çekse de destan Altain Sain Süme’nin “hikâyesiyle başlar ve bütün dış görünüşüyle o, en önemli karakterdir” (Olrik, 1994b: 5).

SONUÇ

Baraban Tatarlarından derlenen Altain Sain Süme, hacimli olmamasına rağmen Türk Dünyası destan geleneğinin pek çok motifini içermektedir. Bunun yanında Türk Dünyası destan geleneğinde sık rastlanmayan bazı motifler (ebeveynlerin çocuğunu öldürmek istemesi, yiğit ile at çobanının tartışması gibi) sebebiyle diğer destanlardan ayrılmakta ve özel ilgiliyi hak etmektedir. Kahramanın ismindeki sıra dışılık daha ilk başta destanın kökenlerinin Altaylara dayandığının ipuçlarını vermektedir. Destanda tespit edilen Altay ve Güney Sibirya destanlarına has Yilbegen (Celbegen) isimli canavar, sudur benzeri kitap, atın her ne kadar Türk destanlarının genelinde bir dost ve yardımcı rolü oynasa da bu destanda Altay destanlarında olduğu gibi daha bilge bir karakter sergilemesi, kılık değiştirmenin sadece kılık kıyafet değiştirmekle değil sihir yoluyla gerçekleşmesi, kahramanın kendini tüye dönüştürmesi gibi motifler araştırmacıların bu destanın Altay kökenli olduğuna dair düşüncesini desteklemektedir. Bu ortaklıklar Baraba Tatarlarının geçmişte Altay ve Güney Sibirya Türk boyları ile yoğun kültürel temaslarının olduğunu göstermektedir.

Destanın Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı’na göre yapılan incelemesinde destandaki hikâyenin “Kahramanın anne rahmine düşüş şartları olağan dışıdır, Çoğunlukla baba tarafından kahramanı öldürme girişiminde bulunulur, Kahraman gizli bir yere gönderilir, Kahramanın çocukluğu hakkında bize hiç bir şey anlatılmaz, Kahraman yetişkinlik çağındayken gelecekte kral olacağı yere

gider, Kahraman; kral, dev, ejderha veya vahşi bir hayvana karşı zafer kazanır, Kahraman çoğunlukla kendisinin selefının kızı olan bir prensesle evlenir, Kahraman kral olur” kalıplarının kapsamına doğrudan veya dolaylı olarak girdiği tespit edilmiştir. Ancak destan Altain Sain Süme’nin Han olmasıyla birlikte bittiği için “Kahraman bir süre herhangi bir hadise olmaksızın ülkeyi yönetir, Kahraman kanunlar yazar, kahraman tanrıların ve/veya halkının sevgisini kaybeder, Kahraman tahttan ve şehirden uzaklaştırılır, Kahraman, esrarengiz bir şekilde ölümle tanışır, Kahraman çoğunlukla bir tepenin üzerinde ölür, Kahramanın çocuklarından hiçbiri onun yerine tahta geçemez, Kahramanın vücudu gömülmez, Kahramanın gömülü olduğu kabul edilen bir veya daha fazla kutsal mezarı vardır” kalıplarına dair içerik destanda yoktur. Böylece Altain Sain Süme Destanı’nın Lord Raglan’ın 22 maddeden oluşan Geleneksel Kahraman kalıbına uyan sekiz maddenin olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu kalıplardan “Kahraman gizli bir yere gönderilir”, “Kahraman yetişkinlik çağındayken gelecekte kral olacağı yere gider” ve “Kahraman çoğunlukla kendisinin selefının kızı olan bir prensesle evlenir” maddeleri tam anlamıyla incelenen destana uymamakta, yalnızca yakın olaylardan dolayı ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla destan, Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıplarından yalnızca beş tanesine büyük oranda uymaktadır. Bu durum Altain Sain Süme Destanı’nın Lord Raglan’ın söz konusu kalıpları oluştururken dikkate aldığı Batı dünyasına ait anlatıların içeriği ile önemli derecede ayrıştığını göstermektedir.

Destanın Axel Olrik’in Epik Yasaları bağlamında yapılan incelemesinde destanın yapı ve içerik olarak söz konusu yasalara büyük oranda uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu da Altain Sain Süme Destanı’nın doğal ve geleneksel bir destan olduğunun kanıtıdır. İncelenen destanın asıl metninin nazım formunda ve daha hacimli olduğu tahmin edilse de destanın derlenen nesir ve kısa hali geleneksel destanın pek çok özelliğini içeriğinde barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alkaya, E. (2009). Sibiryâ Tatar Türkçesiyle Güney Sibiryâ (Altay, Hakas, Tuva) Türk Lehçeleri Arasındaki Ortak Unsurlar. *Turkish Studies*, 4(8), 273-321.
- Arçın, S. M. (2009). Tuvaca Bir Destan: Haan-Tögüldür (Giriş-Metin-Aktarma Dizin), [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi.
- Arıkoğlu, E. & Kuular, K. (2003). Tuva Türkçesi Sözlüğü. T.D.K. Yayınları.
- Bang-Kaup W. and Arat, R. R. (1936). Oğuz Kağan Destanı. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 193
- Berger, P. & Bartholomew, T. T. (1995). Mongolia: The Legacy of Chinggis Khan. Thames and Hudson, New York.
- Beydili, C. (2005). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, Çev. Eren Ercan. Yurt Kitap Yayın.
- Boberg, F. (1955). Mongolian-English Dictionary: I-III. EM, Copenhagen.
- Campbell, J. (2010) Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, Çev. Sabri Gürses. Kabcacı Yayınları.
- Çınar, A. A. (2007). “Türk Dünyası Destanlarında At-Yiğit Veya At-İnsan Birlikteliği.” Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri Kitabı, 4-7.
- Çobanoğlu, Ö. (2018). Halkbilimi Kuramları Ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. Akçağ.
- Çoruhlu, Y. (2012). Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği. Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih Ve Medeniyetler Tarihi, 1051-1071.
- Çöloğlu, R. (2023). Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki Kökşö ve Kosay Üzerine Bir İnceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 151-171.
- Duran Gültekin, Z. G. (2020). Cañar Destanı (İnceleme-Metin), [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Ergun, M. (1997). Alıp Manaş. Günay Ofset.

- Gökyay, O. Ş. (1973). Dedem Korkudun Kitabı. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Güllüdağ, N. (2013). Baraba Tatarlarının Dili Üzerine Bir İnceleme. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 3(3), 88-128.
- İnan, A. (1992). Manas Destanı. Milli Eğitim Basımevi.
- Kaba, A. (2011). Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ahi Evran Üniversitesi.
- Kafalı, M. (1970). Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları. Tarih Dergisi, (24), 59-68.
- Kafalı, M. (1992) Baraba. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 5,60-61. TDV Yayınları.
- Karçığa, S. (2016). Orhun Abidelerinde At Kavramına Genel Bir Bakış. Journal Of International Social Research, 9(43), 378-386.
- Kitabı Mukaddes (1997). Eski ve Yeni Ahit. Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Köprülüzade, M. F.. Dede Korkut Kitabına Ait Notlar II. Başa Dönmek, Aynalmak. Azerbaycan Yurt Bilgisi 1(2), 84-91.
- Lessing, F. D. (2003). Moğolca-Türkçe Sözlük, Çev. Günay Karaağaç. TDK Yayınları.
- Lord Raglan. Geleneksel Kahraman. Milli Folklor, 37, 126-138.
- Mutlu, H. K. (1999). Er Sayın Destanı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon Kocatepe.
- Nurmakhambetov, A. (1994). Bes Jüz Bes Söz. Rawan, Almatı. / Нурмағамбетов Ә. (1994). Бес Жүз Бес Сөз. Рауан, Алматы.
- Olrik, A. (1994a). Halk Anlatılarının Epik Kuralları 1. Milli Folklor, 23, 2-5.
- Olrik, A (1994b). Halk Anlatılarının Epik Kuralları 2. Milli Folklor, 24, 4-5.
- Polat, İ. (2020). Sibirya Türklerinde Lamaizm-Burkanizm Ve Sudur Kitaplarının Kökeni Üzerine Bir Araştırma. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 13 (30), 599-613.
- Potapov, L. P. (1949). Geroicheskiy Epos Altaytsev. Sovetskaya Etnografiya, 1, 117-132.
- Radloff, W. (1872). Proben der Volkslitteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens. Die Mundarten der Barabiner, Taraer, Tobolerand Tümenischer Tataren (Vol. 4). Commissionäre der Kaiserlichen akademie der wissenschaften, St. Petersburg.
- Radloff, W. (1870). Proben der Volkslitteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens. Kirgisische Mundarten (Vol. 3). Commissionäre der Kaiserlichen akademie der wissenschaften, St. Petersburg.
- Sayfulina, F. S. (2015). Fol'klor Sibirskikh Tatar: Istoriya İzucheniya. Zycie Tatarskie Styczen-Czerwiec, 41, 118-134/ Сайфулина, Ф. С. (2015). Фольклор сибирских татар: История изучения." Zycie Tatarskie Styczen-Czerwiec, 41, 118-134.
- Şimşek C. A. and Öz, A. (2000). Alpamış Destanı-Fazıl Yoldaşoğlu Varyantı. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Şimşek, E. and Özdemir, S. D. (2021). Boston Destanı'nın Arketipsel Tahlili. Millî Folklor, 129, 58-71.
- Temir, A. (1986). Moğolların Gizli Tarihi. TTK Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili. Enderun Kitabevi, İstanbul.

Türker, F. (2012) Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen. Milli Folklor, 94, 81-90.

Urmançeev, F. (1984). Geroiko-Arhaiçeskoe Skazanie Altain Sain Sume. Sovetskaya Tyunikologiya, 2, 25-32. / Урманчеев, Ф. (1984). Героико-архаическое Сказание Алтайн Саин Суме. Советская Тюркология, 2, 25-32.

Urmançeev, F. (1999). Altain Sain Sume (Barabin Tatarlarının Kahramanlık Hikâyesi). Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 3 (2), 303-312.

Urmançı, F. (2007). Tatar Destanları I, Akt. Vedat Kartalcık ve Caner Kerimoğlu. T.D.K. Yayınları.

Yarkın, İ. (1978). Türkistan Kazak Türklerinde Destanlar ve Halk Şairleri. Türk Kültürü, 190, 626-630.

Yıldız, N. (1995). Manas Destanı (W. Radloff) Ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit Ve Tahliller. T.D.K. Yayınları.

Yıldız, N. (2009). Türk Destanlarında “Çocuksuzluk”. Millî Folklor, 21(82), 76-88.

Yıldız Altın, K. (2019). Güney Sibiry Türklerinin Destanlarında Kahramanın Doğuş Miti Üzerine Bir İnceleme, Türklük Biliminde Gür Bir Ses Prof. Dr. İsa Özkan’a Armağan, İbrahim Dilek and İhsan Kalenderoğlu (Ed.), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara. 287-300.

Yolcu, M. A. (2013). Türk Destanlarında Kahramanın Sevgilisine Ulaşmak İçin Sınanması Motifinin Tip Yapısı. Akademik Bakış Dergisi, 34, 1-11.

Yusupov, F., Sayfulina, F. S., Khisamov, O. R. And Gumerov, I. G. (2013). Barabinskiye Tatary, Stranitsy Dukhovnoy Kul'tury. Kazanskiy Universitet, Kazan: 2013. / Юсупов, Ф., Сайфулина, Ф.С., Хисамов, О.Р. and Гумеров, И.Г. (2013). Барабинские Татарии, Страницы Духовной Культуры. Казанский Университет, Казан.